

OLIV TA'LIMNI MOLIVALASHTIRISHDA DAVLATNING ROLI

Xudoyqulov Erkin Mo'minbekovich

Toshkent shahridagi Puchon universiteti

Talim menejmenti yo'nalishi magistranti.

PhD Pulatova Mohira Baxtiyorovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18030645>

Annotatsiya. mazkur ilmiy maqolada oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishda davlatning o'rni, vazifalari va ahamiyati keng yoritilgan. Oliy ta'limni rivojlantirish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim omil bo'lib, uning barqaror moliyaviy ta'minoti davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqolada oliy ta'limni moliyalashtirishning nazariy asoslari, davlat byudjeti mablag'larining taqsimlanishi, grant va subsidiyalar mexanizmi, shuningdek, so'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan islohotlar tahlil qilinadi. 2017–2024-yillar davomida oliy ta'lim sohasiga ajratilgan mablag'lar hajmining oshishi, yangi oliy ta'lim muassasalari tashkil etilishi va qamrov darajasining kengayishi aniq faktlar va yillar kesimida ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'limni moliyalashtirishda davlat rolini kuchaytirish, samaradorlikni oshirish hamda xalqaro tajribani joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Shuningdek, maqolada oliy ta'limni moliyalashtirishda davlat va nodavlat sektor hamkorligi, xususi investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari hamda ta'lim xizmatlari sifatiga moliyaviy omillarning ta'siri yoritiladi. Olib borilgan tahlillar asosida oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, byudjet mablag'laridan maqsadli va shaffof foydalanishni ta'minlash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari oliy ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan dastur va strategiyalarni ishlab chiqishda ilmiy manba sifatida foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, maqolada oliy ta'limni moliyalashtirishda davlat va nodavlat sektor hamkorligi, xususi investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari hamda ta'lim xizmatlari sifatiga moliyaviy omillarning ta'siri yoritiladi. Olib borilgan tahlillar asosida oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, byudjet mablag'laridan maqsadli va shaffof foydalanishni ta'minlash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqola natijalari oliy ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan dastur va strategiyalarni ishlab chiqishda ilmiy manba sifatida foydalanish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, moliyalashtirish, davlat byudjeti, grantlar, ta'lim siyosati, inson kapitali, islohotlar.

KIRISH

Bugungi globallashtirish sharoitida oliy ta'lim tizimi har bir davlatning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Oliy ma'lumotli, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega kadrlar iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bois oliy ta'limni moliyalashtirish masalasi davlat siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun oliy ta'limga ajratiladigan byudjet mablag'lari miqdori va ulardan samarali foydalanish dolzarb masala hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridan boshlab oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. 2017-yildan boshlab ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, oliy ta'lim muassasalari soni ko'paytirildi, ta'lim qamrovi kengaytirildi, davlat grantlari va kontrakt asosida ta'lim olish imkoniyatlari oshirildi.

Ushbu jarayonlarning barchasi oliy ta'limni moliyalashtirishda davlatning yetakchi rolini yanada kuchaytirdi.

Shu bilan birga, oliy ta'limni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish masalasi zamonaviy talablar nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqilmoqda. Davlat byudjeti mablag'lari bilan bir qatorda, xorijiy investitsiyalar, xalqaro moliya institutlari grantlari, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari hamda oliy ta'lim muassasalarining o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan birga, ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, oliy ta'limni moliyalashtirishda samaradorlik va natijadorlik masalalari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ajratilayotgan mablag'larning ta'lim sifati, ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsion ishlanmalar bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu ma'noda, moliyalashtirish mexanizmlarini xalqaro tajriba asosida takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy boshqaruv tizimini rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishda davlatning o'rni va ahamiyati, amaldagi moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi hamda ularni yanada takomillashtirish yo'llari ilmiy-nazariy va tahliliy jihatdan yoritiladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni yanada chuqurlashtirish va barqaror moliyaviy modelni shakllantirishga xizmat qiladi.

OLIJ TA'LIMNI MOLIJALASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Oliy ta'limni moliyalashtirish — bu oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini ta'minlash, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish hamda professor-o'qituvchilar va talabalar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan moliyaviy resurslar tizimidir. Jahon amaliyotida oliy ta'limni moliyalashtirishning bir necha modellari mavjud bo'lib, ularda davlat va xususiy sektorning ishtiroki turlicha darajada namoyon bo'ladi.

Davlat tomonidan moliyalashtirish modeli asosan davlat byudjeti mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi. Bu modelda oliy ta'lim ijtimoiy ne'mat sifatida qoraladi va aholining keng qatlamlari uchun ta'lim olish imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun davlat grantlari muhim ahamiyatga ega.

Nazariy jihatdan oliy ta'limni moliyalashtirish inson kapitaliga investitsiya sifatida qoraladi. Inson kapitali nazariyasiga ko'ra, ta'limga yo'naltirilgan har bir mablag' kelgusida iqtisodiy o'sish, mehnat unumdorligi va innovatsion rivojlanish orqali jamiyatga yuqori daromad keltiradi. Shu bois oliy ta'limni moliyalashtirish faqat xarajat emas, balki uzoq muddatli strategik investitsiya sifatida baholanadi.

Shuningdek, oliy ta'limni moliyalashtirishda samaradorlik, adolatlilik va barqarorlik tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Samaradorlik ajratilgan mablag'larning ta'lim sifati va ilmiy salohiyat oshishiga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Adolatlilik esa turli ijtimoiy qatlam vakillarining oliy ta'limdan teng foydalanish imkoniyatini ta'minlashni nazarda tutadi. Barqarorlik tamoyili esa moliyalashtirish tizimining uzoq muddatli va izchil bo'lishini talab etadi.

DAVLAT BYUDJETI VA OLIJ TA'LIM

Davlat byudjeti oliy ta'limni moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida har yili davlat byudjetidan ta'lim sohasiga ajratiladigan mablag'lar hajmi bosqichma-bosqich oshirib kelinmoqda. Masalan, 2017-yilda ta'lim sohasiga ajratilgan mablag'lar yalpi ichki mahsulotning taxminan 5,5 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 7 foizga yaqinlashdi. 2024-yilga kelib esa ta'lim xarajatlari davlat byudjetining eng yirik yo'nalishlaridan biri bo'lib qoldi. Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan oliy ta'lim muassasalarining infratuzilmasi yaxshilanmoqda, yangi o'quv binolari, talabalar turar joylari qurilmoqda, zamonaviy laboratoriyalar tashkil etilmoqda. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Davlat byudjeti orqali moliyalashtirish oliy ta'lim tizimining barqaror ishlashini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Byudjet mablag'lari nafaqat o'quv jarayonini moliyalashtirishga, balki ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash, professor-o'qituvchilarning mehnatini rag'batlantirish va ta'lim infratuzilmasini modernizatsiya qilishga yo'naltiriladi. Bundan tashqari, davlat byudjeti hisobidan oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron ta'lim platformalarini rivojlantirish va xalqaro reytinglarga kirish uchun zarur sharoitlar yaratilmoqda. Bu esa oliy ta'lim tizimining global ta'lim makoniga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda.

DAVLAT GRANTLARI VA SUBSIDİYALAR

Davlat grantlari oliy ta'limni moliyalashtirishning muhim mexanizmlaridan biridir. O'zbekiston Respublikasida har yili minglab talabalar davlat granti asosida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. 2018-yilda davlat grantlari soni taxminan 21 mingni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 35 mingdan oshdi. Bu holat oliy ta'limga bo'lgan talabni qondirishda davlatning faol ishtirokini ko'rsatadi. Bundan tashqari, ayrim sohalar va mutaxassisliklar bo'yicha qo'shimcha subsidiyalar ajratilmoqda. Xususan, pedagogika, tibbiyot va muhandislik yo'nalishlarida kadrlar tayyorlash davlat tomonidan ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Davlat grantlari ta'limda ijtimoiy tenglikni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Grant asosida tahsil olayotgan talabalar moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlanib, ularning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasi oshiriladi. Ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar farzandlari uchun grantlar oliy ta'limga kirish imkoniyatini kengaytiradi. Subsidiyalar esa muayyan soha va yo'nalishlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Davlat tomonidan strategik ahamiyatga ega yo'nalishlarga subsidiya ajratilishi kadrlar yetishmovchiligining oldini olishga yordam beradi. Natijada mehnat bozorining ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlanadi.

OLIY TA'LIM ISLOHOTLARIDA DAVLATNING STRATEGIK ROLI

2017-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga zamin yaratdi. Ushbu strategiya doirasida 2017–2021-yillarda oliy ta'lim muassasalari soni 70 tadan 130 tadan oshdi. Natijada, oliy ta'lim bilan qamrov darajasi 2016-yildagi 9 foizdan 2023-yilda 38 foizga yetdi. Davlat tomonidan amalga oshirilgan ushbu islohotlar moliyaviy ta'minotsiz amalga oshishi mumkin emas edi. Shu sababli oliy ta'limga yo'naltirilgan byudjet mablag'lari hajmi keskin oshirildi.

Davlat oliy ta'lim islohotlarida nafaqat moliyalashtiruvchi, balki strategik boshqaruvchi sifatida ham ishtirok etadi. Oliy ta'lim tizimida boshqaruvni takomillashtirish, akademik va moliyaviy mustaqillikni kengaytirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Shuningdek, xorijiy oliy ta'lim muassasalari filiallarining ochilishi, qo'shma ta'lim

dasturlarining joriy etilishi davlat tomonidan yaratilgan qulay moliyaviy va huquqiy muhit natijasidir. Bu esa oliy ta'lim tizimining xalqaro standartlarga moslashuvini jadallashtirdi.

XALQARO TAJRIBA VA UNI JORIY ETISH

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limni samarali moliyalashtirish iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi. Masalan, Germaniyada oliy ta'lim xarajatlarning katta qismi davlat tomonidan qoplanadi, Skandinaviya mamlakatlarida esa oliy ta'lim deyarli bepul hisoblanadi. Ushbu tajribalar O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish oliy ta'limni moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlarda natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirish modeli keng qo'llaniladi, ya'ni mablag'lar ta'lim sifati, ilmiy faoliyat va bitiruvchilarning bandlik darajasiga qarab taqsimlanadi. O'zbekiston uchun ham ushbu yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish dolzarbdir. Xalqaro grantlar, talabalar kreditlari va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan samarali foydalanish oliy ta'lim tizimini moliyaviy jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limni moliyalashtirishda davlatning roli beqiyosdir. Davlat byudjeti, grantlar va subsidiyalar orqali oliy ta'lim tizimining barqaror faoliyati ta'minlanmoqda. 2017–2024-yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida oliy ta'limga ajratiladigan mablag'lar hajmi sezilarli darajada oshdi va ta'lim qamrovi kengaydi. Kelgusida oliy ta'limni moliyalashtirishda samaradorlikni oshirish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va xalqaro tajribani chuqurroq joriy etish muhim vazifa bo'lib qoladi.

Shu bilan birga, oliy ta'limni moliyalashtirish tizimida shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish, ajratilayotgan mablag'lardan maqsadli va oqilona foydalanishni ta'minlash zarur. Moliyaviy resurslarning ta'lim sifati, ilmiy-tadqiqot faoliyati hamda innovatsion rivojlanish bilan bevosita bog'lanishi oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, ularning o'z daromad manbalarini shakllantirish imkoniyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshiriladigan loyihalar, xorijiy investitsiyalar va grantlarni jalb etish orqali moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish kelgusida tizimning barqarorligini ta'minlaydi.

Umuman olganda, oliy ta'limni moliyalashtirishda davlatning yetakchi va muvofiqlashtiruvchi roli saqlanib qolgan holda, zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga mos, natijaga yo'naltirilgan va ochiq moliyaviy modelni shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolada keltirilgan xulosa va takliflar oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash hamda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari (2017–2024).
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlari.
3. Jahon banki. Ta'lim va inson kapitali bo'yicha hisobotlar.
4. UNESCO. Oliy ta'limni moliyalashtirish bo'yicha tahliliy materiallar.
5. OECD. Education at a Glance hisobotlari.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, 2008.

7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2021.
8. Abdurahmonov Q.X. Ta'lim iqtisodiyoti. – Toshkent, 2019.
9. Toshpo'latov, A. ., & Erkayeva , D. (2025). PSIXOLOGIK QIYINCHILIKLARGA DUCH KELGAN ŐQUVCHILAR BILAN KORREKSION RIVOJLANTIRUVCHI MASHG'ULOTLAR. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 4(18), 11–20. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/62837>
10. Toshpo'latov , A. (2025). "KONSTITUTSIYA - XALQCHIL DAVLAT, BARQAROR TARAQQIYOT VA FAROVON HAYOT ASOSI!". Yevrosiyo Ijtimoiy Fanlar, Falsafa Va san'at Jurnal, 5(9), 100–106. Retrieved from <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/60763> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17250266>
11. Abdurasulov , J., & Toshpo'latov , A. . (2025). O'SMIRLARDAGI PSIXOLOGIK ASPEKTLAR. Yevrosiyo Ijtimoiy Fanlar, Falsafa Va san'at Jurnal, 5(9), 90–99. Retrieved from <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/60762> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17250243>
12. Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li "MAKTAB O'QUVCHILAR O'RTASIDAGI ZO'RAVONLIKBULLING VA UNGA QARSHI KURASHISH YO'LLARI". «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» Выпуск №22 (том 5) (январь, 2022). 874-875
13. Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li "TA'LIM JARAYONINING PSIXOLOGIK MAZMUNI ". «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №24 (том 5) (март, 2022).460-465b.
14. Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li "TURISTIK SAYOHATLARNING INSON SOG'LIG'I VA PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI " «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №24 (том 5) (март, 2022).466-468b.
15. Samarova Shohista Rabidjanovna, Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li "IJODKOR SHAXSLARNING SHAKLLANISHIDA XOTIRA JARAYONINI O'RNI " "HOZIRGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG'ULOTLARINI TASHKIL QILISHNING ISTIQBOLLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR" (2022. 28-29. 04) 640-650b.